

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

135:4 • 2015

Hedvig Elisabet Charlotta och hovpolitiken i slutet av 1700-talet

KARIN SENNEFELT* *Stockholms universitet*

My Hellsing, *Hovpolitik: Hedvig Elisabeth Charlotte som politisk aktör vid det gustavianska hovet*, Örebro studies in history, 1650–2418:14 (Örebro: Örebro universitet 2013). 242 s.

Avhandlingens utgångspunkter

My Hellsings avhandling har som syfte att analysera gestaltningen av det politiska livet vid det gustavianska hovet med utgångspunkt i hertiginnan Hedvig Elisabet Charlottas politiska verksamhet. Därvid vill Hellsing belysa hovets maktfördelning, internationella förbindelser, samt kvinnors och mäns ställning vid hovet för att fördjupa förståelsen av hur ett tidigmodernt hov fungerade i praktiken. Användningen av Hedvig Elisabet Charlotta (1759–1818) som prisma är avsedd att undvika förenklade sociala kategoriseringar och ge en sammansatt belysning av hovpolitiken. I tidigare forskning har Hedvig Elisabet Charlotta framför allt betraktats som vittne till tidens politiska händelser. Hennes dagbok har setts som hennes främsta verk, och hennes korrespondens och andra källor har fallit i skymundan. Avhandlingen, som är en sammanläggningsavhandling, har tre huvudsakliga frågeställningar som är gemensamma för alla artiklar och kappan som sammanfogar avhandlingen: den ämnar undersöka hur hertiginnans tillvaro strukturerades, hur maktförhållandena vid hovet såg ut och vilka resurser Hedvig Elisabet Charlotta använde sig av i politiskt syfte.

När det gäller Hedvig Elisabet Charlottas vardag vid hovet finns det en hel del källmaterial. Avhandlingen baseras på en av den svenska politiska historiens mest välanvända källor, hertiginnans journal – det verk med vilket Hedvig Elisabet Charlotta skapade ett tolkningsföreträde över sin samtid som varat till idag – men delvis också på mindre utnyttjat källmate-

* Professor i historia; fakultetsopponent

rial. Hellsing använder journalen i original, inte i den översatta, redigerade versionen som kom ut i början av 1900-talet. Journalen skrevs i brevform för varje månad från 1775, riktad till hertiginnans väninna Sophie von Fersen, gift Piper, dotter till Axel von Fersen den äldre, och avslutad 1816. Till detta har Hellsing arbetat med brev- och biljettsamlingar, framför allt Hedvig Elisabet Charlottas brev till den ovan omnämnda väninnan, men också till Jeanna von Stockenström, gift Lantingshausen, och prinsessan Sofia Albertina. Detta material följer genrekonventioner kring vänskapskult och sentimentalism, medan de enkilda biljetterna till de två hovdamerna varit av betydelse för att kartlägga vardagliga händelser, inbjudningar, promenader och sociala relationer och mera informella politiska kontakter.

Avhandlingen koncentreras kring år 1790 då politiska händelser avspeglas tydligare i materialet än vid andra perioder. Vad som sammanfogar Hellsings intresseområden är den detaljerade beskrivningen av vardagen, oavsett om denna forskning är biografisk, mikrohistorisk eller handlar om vardagens historia, begreppshistoria eller forskning om nätverk och patronage. Avhandlingen betecknas som mikrohistorisk där ett litet utsnitt av en historisk företeelse – hertiginnans tillvaro vid hovet – belyses ur politiska, sociala, kulturella och ekonomiska aspekter. Med hjälp av de här olika infallsvinklarna vill Hellsing fånga växelverkan mellan olika faktorer för maktutövning: kön, ålder, position, social ställning och historiska omständigheter. Hellsing driver tesen att det som avgjorde en handlings politiska innebörd vid det gustavianska hovet var situation och sammanhang. Det är emellertid inte helt tydligt vilka teorier och metoder som underbygger avhandlingens studier. Till en viss vaghet bidrar också att det finns oklarheter och missförstånd kring vad tidigare forskare hävdade, och hur de förhåller sig till varandra. Det finns en rad delfrågor och sfärer som hade kunnat inrymmas i frågorna om man utgår ifrån vad som sägs om tidigare forskning, metod och inspirationskällor. Hedvig Elisabet Charlottas största politiska brist, hennes barnlöshet, ges tyvärr ingen politisk analys.

Hovpolitiken utövades i en rad olika sfärer, menar Hellsing, och dessa undersöks i avhandlingens olika artiklar: i hovstaten i och med bland annat tjänstetillsättningar, i den kungliga sfären genom manifestation av politisk legitimitet i ceremonier, i hovets umgängesliv genom uppodlande av sociala och politiska kontakter, i hertiginnans äktenskap med hertig Karl, i kretsen av den inflytelserika släkten von Fersen, och slutligen i sfären av umgänget och den intima vänskapen med väninnorna – framför allt de ovannämnda Sophie von Fersen, Jeanna von Stockenström och Camille du Bois de la Motte.

Innehåll och resultat

Den första artikeln "Hertiginnan och hovpolitiken" ger en översikt över elitkvinnors roller i det politiska livet vid det gustavianska hovet. Här spelar kontrollen över sällskapslivet en central roll, som plattform för att stärka politiska nätverk och som ett vapen i opposition. Artikeln visar hur sällskapslivet fungerade som social plattform vid hovet, vid supéer, baler och andra evenemang. Kvinnors värddinneskap kunde fungera som ett slags politisk sanktion, de var ungefär som gränsvakter för politiskt och socialt inflytande vid hovet. De kunde också förmedla nyheter och annan politisk kunskap. Hellsing drar slutsatsen att hovdamerna skickligt mobiliserade sina politiska engagemang inom ramen för de sociala strukturerna. De måste vara lika insatta som männen i det politiska spelet, annars kunde de inte företräda männen på rätt sätt. Därmed hade de också stor makt över beredning av ärenden.

Den andra artikeln "Hertiginnan, hovet och staden i det gustavianska Stockholm" diskuterar Hedvig Elisabet Charlottas användning av staden som politisk arena. Avsikten är att studera hovpolitikens rumsliga gestaltning och hur hovliv och sällskapsliv förhöll sig till varandra för att komma åt hur Hedvig Elisabet Charlotta manifesterade sin höga ställning. Artikeln pekar på att vardagliga sysslor som promenader – i vagn eller till häst – baler och teaterföreställningar var tillfällen att visa upp sig, att genom logeinhav och gäster i logerna visa upp sin höga ställning. Också utdelning av allmosor till fattiga människor som befann sig längs promenadvägen var ett sätt att skapa sig en självbild av en nådig, generös överhet med omsorg för sina undersåtar. Urbana rörelsemönster var i hög grad identitetskapande aktiviteter också inom hovet, menar Hellsing, och pekar på att det skedde ett komplicerat politiskt spel mellan hovets medlemmar och Stockholms urbana elit.

Artikeln "Honnëta män, kunglig impotens och italienska seder: Hertiginnan Charlotte om Gustaf III:s hov" behandlar bilden av män och manlighet i samhällets översta skikt, såsom de skildras i Hedvig Elisabet Charlottas journalanteckningar. Hellsing frågar sig om Hedvig Elisabet Charlotta talar om manlighet, och om hon kopplade maskulin till man. Avsikten härmed är att diskutera hertiginnans mansporträtt för att se vad hon lyfte fram för positiva och negativa egenskaper hos män vid hovet. Därmed kommer Hellsing även in på den manliga sexualitetens politiska relevans – mera bestämt Gustav III:s impotens och eventuella homosexualitet. Hellsing visar att ideal för manlighet hela tiden kopplades till rang: en adelsman hade andra krav på sin manlighet än andra män och skulle vara ärlig, redbar, kompetent och rolig att umgås med. Inte minst kritiserar Hedvig Elisabet Charlotta hovmännens homosociala umgänge och de rykten som uppstod omkring

den. Slutsatsen Hellsing drar är att denna kritik bottnar i ett slags försvar för den artige, belevade hovmannen och av hovlivets förfinade umgänge. Hertiginnan upprätthåller manlighetsideal för att det är de som bygger upp hennes värld.

Artikel fyra, "Le libertinage féminin à la cour suédoise", vill kasta ljus över hur det mondäna kärlekslivet vid hovet utövades, och särskilt kvinnors utomäktenskapliga sexuella umgänge. Var de utomäktenskapliga kontakterna vanliga vid hovet och i vilka sammanhang fördömde respektive accepterade Hedvig Elisabet Charlotta kvinnors utomäktenskapliga sex? Hedvig Elisabet Charlotta ger intrycket att utomäktenskapligt sex bland hovets kvinnor var accepterat, ibland till och med när kvinnorna var ogifta. Om det rörde sig om kärlek, om kvinnan måste tillfredställa ett känslomässigt behov som inte stillades inom äktenskapet, eller kvinnan inte uppvaktades av allt för många män, var Hedvig Elisabet Charlotta mer tillåtande i sin bedömning än om motsatsen var fallet. Samtidigt påpekar Hellsing att kvinnorna vid hovet hade en ovanlig sexuell frihet som inte hade några motsvarigheter i andra delar av samhället.

Avhandlingens sista artikel, "La duchesse Charlotte, journaliste à la cour de Suède", behandlar Hedvig Elisabet Charlotta som politisk skribent, hennes insamling av politisk information, hennes informationskällor från revolutionens Frankrike och hennes ideologi och hur den påverkades av händelseutvecklingen i Sverige och Frankrike under 1790-talet. Särskilt får vi inblick i hur Hedvig Elisabet Charlotta gick tillväga i författandet av sin journal och artikeln visar hur de här olika informationskällorna påverkade hennes egna ställningstaganden. Hedvig Elisabet Charlotta var noggrann med att skaffa sig förstahandsinformation och originaldokument eftersom hon ansåg sig stå i historiens tjänst. Artikeln visar att hennes drivkraft bakom journalen i stor utsträckning var just politisk och hon sökte försvara värden och personer i sin närhet i och med att hon försvarade en kontrollerad frihet utan övermakt.

I avhandlingens kapp återfinns slutsatser av en mer övergripande karaktär. Hedvig Elisabet Charlotta involverades från 1780-talet i oppositionen mot Gustav III:s maktutövning, och hon använde en rad olika politiska resurser. Hon försvarade hovsamhällets värden och maktbalansen mellan kung och aristokrati, hon var mer intresserad av att upprätthålla ett system än att omkullkasta monarkin som helhet. Genom de olika sfärerna påverkade Hedvig Elisabet Charlotta nätverken vid hovet genom att agera värdinna och leda logesammanslutningar, hon hjälpte folk få tjänster vid hovet och uppvaktade själv kungen och hertigen i politiska ärenden. Hon protesterade mot förenings- och säkerhetsakten genom att utebli från förväntad närvaro vid hovet. Hon agerade därmed på ett liknande sätt som andra europeiska

eliter. Social ställning, position i hushållet och ålder påverkade hennes handlingsutrymme. Genom att studera hovpolitikens sfärer menar Helsing att det ömsesidiga beroendet mellan aristokrati och kungamakt gestaltades i vardagen vid hovet och Hedvig Elisabet Charlotta uppträder som en förbindelseänk i denna relation. Sfärerna åskådliggör också att elitkvinnor kunde få politiskt inflytande på annat sätt än att genom manliga släktingar, inte minst med hjälp av väninnor och olika sociala sammanhang. Helsing menar vidare att en kvinna kunde spela en mera självständig politisk roll än vad som tidigare hävdats. Samtidigt anser hon att proximiteten till kungen var avgörande för hovpolitiken i ett absolutistiskt system och detta möjliggjorde kvinnors inflytande på ett sätt som annars inte varit fallet.

Diskussion

Jag imponeras av Hellsings arbete med sina källor, av det stora källmaterial hon gått igenom och att hon arbetat med journalen i original i stället för den tryckta versionen. Det är dessutom ansenliga brevsamlingar som ligger till grund för analysen, och Helsing nyttjar biljetter och räkenskaper på ett intressant och innovativt sätt. Att bringa någon slags reda i hertiginnans politiska verksamhet är i sig en diger uppgift: att kartlägga kontakter, sätta in företeelser i olika kontexter och försöka komma åt vad innehållet i en biljett kan ha åsyftat när man inte har direkta belägg för när den skrevs. Jag uppskattar också Hellsings inläsning på sitt område och hur hon lätt och utan ansträngning placerar in sin undersökning i ett europeiskt sammanhang och ett internationellt forskningsläge. Hedvig Elisabet Charlottas politiska verksamhet är inte specifikt svensk, förstår vi efter att ha läst Helsing, utan ett uttryck för en vidare europeisk politisk kultur vid hoven. Helsing har upphöjt Hedvig Elisabet Charlotta från vittne till aktör och har visat att en kvinna kunde spela en mera självständig politisk roll än vad som tidigare hävdats i forskningen om gustaviansk tid.

Dock finns det en del problem i Hellsings avhandling som på olika sätt ger hennes slutsatser mindre tyngd än vad som hade behövt vara fallet. Hellsings syfte är att analysera Hedvig Elisabet Charlotta som prisma för att belysa gustaviansk hovpolitik. Mitt intryck är emellertid att hon inte alltid fungerar så mycket som prisma – som sprider ljus över olika aspekter av gustaviansk hovpolitik – utan ofta som en spegel, som reflekterar hertiginnans egen politiska självbild. Detta leder Helsing ibland till att intimisera i sina tolkningar av hertiginnans politiska verksamhet. Trots syftet att avtäcka ett politiskt agens hos Hedvig Elisabet Charlotta återvänder Helsing ofta till sociala och känslomässiga förklaringar till hennes agerande. Hertiginnan ville att Adolf Ludvig Piper skulle få tjänst vid hovet för att hans hustru Sophie von Fersen skulle vistas mer i Stockholm. Men Gustav III avslög för-

slaget eftersom han inte skulle vilja ha Axel von Fersens svärson vid hovet. Här framställer Hellsing kungens bevekelsegrunder som rationellt politiska, medan hertiginnans anges vara känslomässiga. Hedvig Elisabet Charlottas politiska verksamhet skymms genom detta sätt att beskriva den, trots att avhandlingens syfte är det motsatta. Samtidigt missar Hellsing ibland att påtala tillfällena där hertiginnan ägnat sig åt "high politics", som när hon har tillgång till kungens öra i utrikes ärenden.

Akribi och formalia fungerar i stort sett väl i avhandlingen. Vid en del tillfällen uppfattar jag dock källunderlaget som tunt, och ibland saknas belägg helt. Samma hänvisningar återkommer också i flera artiklar – månadsbrevet för mars 1779 har till exempel kommit till mycket flitig användning. Jag är övertygad om att detta har att göra med sammanläggningsavhandlingens form. Jag kan samtidigt inte säga att jag på något sätt tvivlar på Hellsings utsagor eller slutsatser. Vid en egen översikt av källmaterialet hittade jag fler belägg för att stödja Hellsings uppgifter.

Tydligare avgränsningar hade varit till stor hjälp när det gäller definitionen av politik: "en handling kunde räknas som politisk om den utfördes av en individ med särskild position, i ett särskilt sammanhang och i ett särskilt syfte" (s. 37). Men det där särskilda är just det som är intressant och torde ha med makt att göra: beroende på omständigheterna kunde en handling ha en politisk innebörd eller inte och detta utnyttjade hovets medlemmar i vardagslivets umgänge och nöjesliv. I rader av mer eller mindre vardagliga handlingar, från ceremoniel till springande i korridorer, upprätthölls hovpolitikens värdesystem, påpekar Hellsing. Hade en definition av politik använts som inkluderade sociala band och nätverk, patronage och alternativa former av politiskt agerande, motmakt, maktlegitimering, bevakande av social status etcetera så hade det varit lättare att knyta ihop empirin. Det relevanta och mindre relevanta hade kunnat sorteras ifrån varandra. Hellsing är bäst på att peka på det politiska innehållet i Hedvig Elisabet Charlottas verksamhet i artiklarna I och V, medan de andra, liksom kappan, ibland famlar efter explicit politisk relevans. Sammantaget har vi här alltså en mycket intressant och delvis nydanande uppsättning artiklar om en otvivelaktigt viktig aktör vid det gustavianska hovet. Avhandlingen är också – tyvärr – ett exempel på att sammanläggningsavhandlingens form inte alltid är optimal för att driva en teoretiskt och metodiskt sammanhållen argumentation. Det utrymme en monograförförfattare har att väja lite hit och dit för att sedan ta ställning i slutet har Hellsing inte gett sig själv.